

Η ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΣΜΙΚΟ - ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟ*

Νίκη Καλτσούγια - Τουρναβίτη, Αναπλ. Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

1. Εισαγωγικά

α. Έννοια Εκσυγχρονισμού

Ο όρος *εκσυγχρονισμός* έχει ασφαλώς μπει στην καθημερινή μας ζωή, και κυρίως στην πολιτική συζήτηση είτε ως εξαγγελία, είτε ως πραγματικότητα, είτε ως όραμα. Εκσυγχρονισμός, εκσυγχρονιστές είναι λέξεις που δημιουργούν μια προσδοκία, μια ελπίδα για ένα ξεπέρασμα του παρόντος και μια ανοδική πορεία στο μέλλον. Αυτό είναι σε γενικές γραμμές το περιεχόμενο που αποδίδουμε στους όρους αυτούς. Ο εκσυγχρονισμός όμως, με τον όρο *modernization*, αποτελεί κίενα από τους νεότερους επιστημονικούς κλάδους της πολιτικής επιστήμης, ο οποίος διαμορφώνεται από τη δεκαετία του '60, με σημαντική συμβολή στη μελέτη και την κατανόηση των προβλημάτων της εποχής μας. Ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος, και ότι αυτός κόστισε στον άνθρωπο και στον πολιτισμό του, τα νέα κράτη που δημιουργήθηκαν στην περίοδο αυτή με το τέλος σχεδόν της αποικιοκρατίας οδήγησαν τις κυβερνήσεις και τους λαούς στη 'συνειδητοποίηση' της ανάγκης για μια ορθολογική και ηθελημένη προσπάθεια ανασυγκροτήσεως σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής, θεσμικό, πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό.

Μέσα απ' αυτή την πραγματικότητα αναδύθηκε ο ειδικός αυτός επιστημονικός κλάδος του εκσυγχρονισμού, ο οποίος χρησιμοποίησε τις νέες εμπειρικές επιστημονικές μεθόδους της μεταπολεμικής κοινωνικής επιστήμης, αλλά και όλη τη μέχρι τότε σωρευμένη επιστημονική γνώση στους τομείς της κοινωνικής, φιλοσοφικής και πολιτικής σκέψης και προσπάθησε να εκφράσει μια "ηθελημένη και ορθολογική μεταβολή" και μια πρόβλεψη μελλοντικών μεταβολών, αλλαγών και προόδου, σε μια πορεία ανοδική μεν αλλά όχι χωρίς "καθυστερήσεις" και "οπισθοδρομήσεις". Εκσυγχρονισμός δεν σημαίνει άρνηση του παλαιού, αλλά προσαρμογή του παλαιού στο νέο. Η διαδικασία του εκσυγχρονισμού είναι τόσο καθολική και εκτεταμένη, ώστε να τονίζεται ότι αφορά στη μεταμόρφωση όλων των συστημάτων με τα οποία ο άνθρωπος οργανώνει την κοινωνία του. Αν και τονίζεται περισσότερο η σημασία της οικονομικής αναπτύξεως, εντούτοις η έννοια του εκσυγχρονισμού περιλαμβάνει και κύρια στοιχεία κοινωνικού αλλά και πολιτικού εκσυγχρονισμού, γιατί τουλάχιστον για το δυτικό άνθρωπο η έννοια του εκσυγχρονισμού δεν μπορεί παρά να περικλείει και την έννοια της δημοκρατίας. Επομένως τα στοιχεία του εκσυγχρονισμού - οικονομικά, κοινωνικά, ψυχολογικά, θεσμικά, πολιτικά, ηθικά και πολιτιστικά - αποτελούν μία και "συνεπή ολότητα".

* Στον παρόντα τόμο η εκήνηκη δημοσιεύεται λόγω της εκτασεώς της, χωρίς τις υποσημειώσεις.

Σήμερα, στα πλαίσια του επιστημονικού κλάδου του εκσυγχρονισμού μιλάμε ειδικότερα και για επιστήμες "χαράξεως πολιτικής γραμμής", σκοπός των οποίων είναι από τη μια μεριά να προσδιορίσουν την πρακτική εφαρμογή της επιστημονικής γνώσης για χάραξη πολιτικής γραμμής για την αντιμετώπιση του μέλλοντος και αφετέρου να συγκεντρώσουν όλα τα αναγκαία εκείνα στοιχεία, που θα μπορέσουν να θεμελιώσουν προβλέψεις, οι οποίες θα προσεγγίσουν την εξέλιξη του μέλλοντος. Οι επιστήμες αυτές, όπως και ο κλάδος του εκσυγχρονισμού, περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων, ψυχολογία, ανθρωπολογία, κοινωνιολογία, οικονομικά, πολιτική επιστήμη, νομική επιστήμη και ιστορία.

Κατά έναν περιγραφικό ορισμό της έννοιας του εκσυγχρονισμού, ο οποίος μας βοηθά στην αξιολόγηση του ελληνικού πολιτικού συστήματος στη μεταπολεμική περίοδο, τον οποίο δίνει ο καθηγητής Γ. Δ. Δασκαλάκης: "Μια εκσυγχρονισμένη κοινωνία (modern society) είναι γενικά η κοινωνία που ασκεί ορθολογικό έλεγχο στο φυσικό και ανθρώπινο περιβάλλον, που χαρακτηρίζεται για την πλατειά και ηθελημένη χρησιμοποίηση των επιστημονικών και τεχνολογικών επιτευγμάτων, την εκβιομηχάνισή της, τον αστισμό της, το υψηλό επίπεδο της ζωής των μελών της, τη μεγάλη κοινωνική αλληλεξάρτησή τους, τη ζωντανή κινητικότητα της, την ενιαία και ολοκληρωμένη δομή, την οργανωμένη εμφάνιση, το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, το δυναμισμό της, την ανεξαρτησία, ανοχή, αυτοπεποίθηση, αισιοδοξία, ακρίβεια, επιχειρηματικότητα, θάρρος και αξιοπρέπεια των μελών της, το δημοκρατικό πολίτευμά της και τις ιδέες ελευθερίας, ισότητας και κοινωνικής δικαιοσύνης, που προβάλλονται με αυτό". Αν και όλα τα στοιχεία του εκσυγχρονισμού είναι αλληλένδετα και αλληλοεπηρεαζόμενα, στα πλαίσια της δικής μου εισηγήσεως θα περιοριστώ στα γνωρίσματα εκείνα που αναφέρονται στον *πολιτικό εκσυγχρονισμό* της μεταπολεμικής ελληνικής κοινωνίας, δηλαδή στα στοιχεία του δημοκρατικού πολιτεύματος, το οποίο περιλαμβάνει και την εθνική ανεξαρτησία και λαϊκή κυριαρχία, καθώς και τις ιδέες της ελευθερίας, ισότητας και κοινωνικής δικαιοσύνης, που οδηγούν στην πολιτική ολοκλήρωση του λαού.

6. Χρονική Οριοθέτηση της Ενάρξεως της Μεταπολεμικής Περιόδου

Ενα πρώτο ερώτημα που με απασχολεί σχετίζεται με το πότε αρχίζει για την ελληνική κοινωνία η μεταπολεμική περίοδος. Συμπίπτει τυπικά με το τέλος του 8' παγκοσμίου πολέμου και την έλευση της πρώτης Ελληνικής Κυβερνήσεως στις 18 Οκτωβρίου του 1944; Μήπως θα ήταν προτιμότερο να οριοθετήσουμε την περίοδο αυτή από τη σύναψη του Εθνικού Συμβολαίου του Λιβάνου, το Μάιο του 1944, το οποίο "επρόκειτο", όπως είχε γραφτεί, "να γίνει ο μωσαϊκός νόμος της υπό απελευθέρωσιν Ελλάδος"; Και θέτω αυτόν τον προβληματισμό, όχι απλά γιατί μετά τη λήξη του συνεδρίου στις 24 Μαΐου του 1944 σχηματίστηκε η πρώτη πραγματικά Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, με πρωθυπουργό τον Γ. Παπανδρέου και με συμμετοχή εκπροσώπων όλων των πολιτικών δυνάμεων του τόπου, συντηρητικών, προοδευτικών και ριζοσπαστικών- κομμουνιστικών, αλλά γιατί έχω υποστηρίξει και στο παρελθόν ότι το Συμβόλαιο του Λιβάνου, ανεξάρτητα από το ποιοί ήταν οι νικητές και οι νικημένοι, ήταν ένας *πραγματικός νέος καταστατικός χάρτης* της χώρας. Ένα ουσιαστικό Σύνταγμα, που προήλθε από τη βούληση όλων των δυνάμεων του λαού, οι οποίες, κάτω από τις συνθήκες της κατοχής, είχαν πλήρη νομιμοποίηση να χαράξουν τα

πλαίσια του ελληνικού πολιτικού και κοινωνικού συστήματος μετά την απελευθέρωση. Γιατί, όπως έγραφε και ο καθηγητής Θ.Δ. Τσάτσος, που μετείχε στην κυβέρνηση αυτή "... το κείμενο του Λιβάνου και κάθε κείμενο, που πρόσθεσε κάτι στην αποσαφήνισή του ανταποκρίνεται στο βασικό συνολικό αίτημα του έθνους, σ' ένα αίτημα δίκαιο και φιλελεύθερο, την απομάκρυνση της μονόπλευρης κομματικής βίας, την εγκαθίδρυση της κρατικής εξουσίας".

Βέβαια, θα φαινόταν μη ρεαλιστικό να υποστηρίξει κανείς ότι η μεταπολεμική περίοδος μπορεί να οριοθετηθεί με την έναρξη της εθνικής αντιστάσεως το φθινόπωρο του 1941, γιατί με την αντίσταση έχουμε *"μια εκδήλωση της θελήσεως του λαού για τη μορφή της πολιτικής του υπάρξεως και ανεξαρτησίας και μια εκδήλωση της συνταγματικής του συνειδήσεως"*. Κι' αυτό γιατί στα καταστατικά όλων των μεγάλων αντιστασιακών οργανώσεων φαίνεται μετά την καταδίκη των υπευθύνων της δικτατορίας του Ι. Μεταξά, βασιλέα και ολιγαρχικών δυνάμεων, η βούληση για μια νέα εθνική πορεία με ανεξαρτησία, δημοκρατία, κοινωνική δικαιοσύνη και ελευθερία. Στο πρώτο *μανιφέστο* του ΕΑΜ, της μεγαλύτερης πολιτικής σύμπραξης της περιόδου εκείνης, που κυκλοφόρησε στις 28 Οκτωβρίου 1941 διαβάζουμε: "Άσχετα απ' ότι σας χώρισε στο παρελθόν, άσχετα απ' ότι θα σας χωρίσει στο μέλλον ύστερα απ' το ξεσκλάδωμά μας, ενώστε τις δυνάμεις σας για τον Εθνικό Απελευθερωτικό Αγώνα... Μέρες φρικτές, ακόμα πιο φρικτές κι απαίσιες μας περιμένουν. Από μας όμως και πάλι εξαρτάται να ζήσουμε ξανά ελεύθεροι. Ο αγώνας δεν θα είναι εύκολος, μα το έπαθλό του αξίζει κάθε θυσία. Και το έπαθλο αυτό είναι μια Νέα Ελλάδα, ελεύθερη και ανεξάρτητη, κτήμα του Λαού της...". Μήπως περισσότερο αντικειμενικά - ουσιαστικά και τυπικά - μπορεί να οριοθετηθεί με το τέλος του Εμφυλίου τον Οκτώβριο του 1949 ή μήπως ακόμη και μετά τη θέση σε ισχύ του Συντάγματος του 1952, μια και που οι συνέπειες του εμφυλίου με φυλακίσεις, εξορίες και εκτελέσεις ακόμα συνεχίστηκαν και αργότερα;

Και το πρόβλημα της οριοθετήσεως της μεταπολεμικής περιόδου δεν είναι μόνο δικό μου υπαρξιακό πρόβλημα. Είναι το πρόβλημα μιας γενιάς που έζησε στα πρώτα της θήματα τη φρίκη του πολέμου και της κατοχής και που βίωσε την πείνα και το φόβο και ενώ περίμενε τη θύελλα να κοπάσει αυτή συνεχιζόταν. Μιας γενιάς που την ένταξαν στους νικητές ή στους νικημένους χωρίς να τη ρωτήσουν γιατί, μ' ό,τι αυτό σήμαινε για την ίδια την ανθρώπινη υπόστασή της και το μέλλον της. Αυτό το "ήμουν κι' εγώ εκεί", σε μπερδεύει όταν θέλεις να εκφράσεις καταστάσεις άγριες μέσα στα νηφάλια πλαίσια του επιστημονικού ορθολογισμού. Η κρατούσα βέβαια γνώμη πάντα βοηθάει στα αδιέξοδα. Και εδώ η οριοθέτηση συμπίπτει με το τέλος του πολέμου και την έλευση, στις 18 Οκτωβρίου 1944, της πρώτης ελληνικής κυβερνήσεως.

II. Η Κατάσταση της Ελληνικής Κοινωνίας μετά τον Πόλεμο

Το τέλος του 8' παγκοσμίου πολέμου βρίσκει την ελληνική κοινωνία με χαίνουσες πληγές από τις θυσίες, τις αγριότητες και τα θύματα των στρατευμάτων κατοχής, αλλά και των ντόπιων συνεργατών τους, τις πόλεις και τα χωριά της σε ερείπια, οικονομικά κατεστραμμένα και σε πραγματικό χάος. Αλλά και θεσμικά χωρίς συνταγματικά πλαίσια και θεσμούς

δημοκρατικούς. Και το χειρότερο πολιτικά διχασμένη ήδη από τη δεκαετία του '30, και πιο μπροστά όμως από τον εθνικό διχασμό του 1916-17. Διχασμός που βάθυνε στην περίοδο της εθνικής αντιστάσεως με την υπόθαλψη των "συμμάχων". Ήταν μια κοινωνία που ενώ από τη μια πρόσμενε την ειρήνη για ν' ανασυντάξει τις δυνάμεις της σε νέα πλαίσια, από την άλλη ήταν έτοιμη όχι να συνδιαλλαγεί και να συμβιβασθεί αλλά, και όπως έγινε, να συρθεί στην αρένα ενός ανελέητου εμφύλιου σπαραγμού. Οι υποθήκες του Συμβολαίου του Λιβάνου στάθηκαν ανίκανες να χαλιναγωγήσουν πολιτικά συμφέροντα Ελλήνων και ξένων.

Ο πρωθυπουργός της Κυβερνήσεως *Εθνικής Ενότητας*, Γεώργιος Παπανδρέου, η οποία πράγματι ανταποκρινόταν και ουσιαστικά αλλά και από πλευράς νομιμοποιήσεώς της προς την έννοια της εκφράσεως της εθνικής ενότητας και της νόμιμης εκπροσωπήσεως του λαού, στο διάγγελμά του προς το λαό με την έλευση της κυβερνήσεως, έδινε ελπίδες και προσπαθούσε να καθυσχήσει τους φόβους: "Ολόκληρος ο ελληνικός λαός έχει καταστεί άξιος της Πατρίδος... νέος κόσμος θα υψωθεί από τα ερείπια... Αλλά δια την επιδίωξιν και της εθνικής και της οικονομικής αποκαταστάσεως θα χρειασθώ το απαραίτητον όργανον: Το Κράτος. Ανήκει δια τούτο εις τους αμέσους και θεμελιώδεις σκοπούς μας η αποκατάστασις της λειτουργίας του ελευθέρου ελληνικού Κράτους. Επί μίαν οκταετίαν το Ελεύθερον Ελληνικόν Κράτος έχει καταλυθῆ από την Δικτατορίαν και την Κατοχήν". Αναφερόταν επίσης στην ανάγκη ανασυντάξεως των δημοσίων υπηρεσιών και πατάξεως της συναλλαγής, ανασυντάξεως των ενόπλων δυνάμεων και τιμωρίας των ενόχων: "Αλλά το Κράτος Δικαίου δεν ημπορεί να θεμελιωθῇ δια το μέλλον, εάν δεν έχει συντελεσθῇ ηθική κάθαρσις του παρελθόντος... η Εθνική Νέμεσις θα εἶναι αδυσώπητος..." Η αποκατάστασις της λαϊκῆς κυριαρχίας ήταν επίσης από τους πρώτους θεμελιώδεις σκοπούς της κυβερνήσεως: "Ἡ Κυβέρνησις της Εθνικῆς Ενότητος ἔχει ἀπόφασιν να χωρήσῃ εις την ταχυτέραν δυνατὴν ἐνέργειαν και Δημοψηφίσματος και εκλογὴν Συντακτικῆς Συνελεύσεως... Και ἀποτελεῖ ζήτημα τιμῆς δια την Κυβέρνησιν, ὅπως ἡ Λαϊκὴ ἐτυμηγορία ἐκδηλωθῇ κατὰ τρόπον ἀπολύτως γνήσιον. Εἶναι πλέον καιρὸς, ἔπειτα ἀπὸ την μακράν περίοδον της δουλείας, ὅπως ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς, ἀπηλλαγμένος πάσης και υλικῆς και ψυχολογικῆς θίας, ἀποφασίσῃ κυριάρχως και δια το Πολίτευμα και δια το Κοινωνικόν καθεστὼς και δια την Κυβέρνησιν της ἀρεσκείας του... Το Ἔθνος χρειάζεται οριστικόν Πολίτευμα και Λαοπρόβλητον Κυβέρνησιν, ὥστε ν' ἀναληφθῇ μετὰ σταθερότητος ἡ προσπάθεια της μεγάλης δημιουργίας του Μέλлонτος..."

Νομίζω πως το διάγγελμα αὐτό του Πρωθυπουργοῦ, που αφενὸς προσδιορίζει τα πλαίσια δράσης της πρώτης μεταπελευθερωτικῆς ελληνικῆς κυβερνήσεως, και μάλιστα κυβερνήσεως με αναγνωρισμένη πρωτογενὴ ἐξουσία, και αφετέρου εκφράζει ἀπόλυτα τη βούληση ὅλου του ελληνικοῦ λαοῦ στη συγκεκριμένη περίοδο, μας επιτρέπει παράλληλα να ἐπισημάνουμε τα στοιχεῖα του ἐκσυγχρονισμοῦ, και κυρίως του πολιτικοῦ, τα ὁποῖα σαφῶς ἀναδεικνύονται ἀπ' αὐτὴν και στη συνέχεια να ἐλέγξουμε την πορεία αὐτοῦ του ἐκσυγχρονισμοῦ στην ελληνικὴ πραγματικότητα ἀπὸ το τέλος του 8' παγκοσμίου πολέμου μέχρι την κατάλυση του Συντάγματος του 1952 με τη χούντα της 21ης Ἀπριλίου 1967.

Η έννοια κράτος, όπως προσδιορίζεται στο διάγγελμα αυτό του πρωθυπουργού της Κυβερνήσεως Εθνικής Ενότητας, ταυτίζεται αφενός με τις ιδεαλιστικές αντιλήψεις για το κράτος της δυτικής επιστήμης, αφετέρου όμως προβάλλει και το δυναμικό ρόλο του κράτους για τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας. Και οι θέσεις αυτές γίνονται πιστευτές, όχι τόσο γιατί αυτές εξαγγέλλονται από την επίσημη κυβέρνηση, αλλά γιατί ο λαός πολέμησε και έκαμε απέραντες θυσίες για να οικοδομήσει ένα κράτος δικαίου, δημοκρατίας, ελευθερίας και δικαιοσύνης.

Τα στοιχεία του κράτους που πρέπει ν' ανταποκρίνονται στην έννοια του πολιτικού εκσυγχρονισμού είναι: Εθνική ανεξαρτησία, δημοκρατία, λαϊκή κυριαρχία, κράτος δικαίου και ατομικές ελευθερίες, με τις οποίες το άτομο θα βρίσκει την "προσωπική του ταυτότητα" και την ψυχική και πνευματική και υλική ευτυχία του, αλλά και αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης. Αναλυτικότερα:

1. Εθνική Ανεξαρτησία - Λαϊκή Κυριαρχία

Δεν αμφισβητεί κανείς ότι με τον όρο ανεξαρτησία εννοούμε την απουσία ξένων παρεμβάσεων ή οιασδήποτε φύσης επεμβάσεων, ώστε η πολιτική βούληση να προσδιορίζεται από την ίδια τη δημοκρατικά νομιμοποιημένη εξουσία του λαού, που εκφράζεται με τη λαϊκή κυριαρχία. Με δυο λόγια, "ο λαός να είναι αφέντης στον τόπο του". Αλλά για ποιά εθνική ανεξαρτησία και λαϊκή κυριαρχία μπορούμε να μιλάμε; Άλλοτε αποκάλυπτα και άλλοτε καλυμμένα οι παρεμβάσεις των ξένων δυνάμεων ήταν το πάγιο πολιτικό πρόβλημα του ελληνικού κράτους από την εποχή της γενέσεώς του. Και φυσικά είναι γνωστό ότι ακόμα και μεγάλοι πολιτικοί άνδρες ήσαν ευγνώμονες για τις παρεμβάσεις αυτές. Και στην προ της κατοχής περίοδο και στη διάρκειά της, αλλά προκλητικά αμέσως μετά την απελευθέρωση, η παρουσία κυρίως των Αγγλων ήταν γεγονός. Αυτοί ανεβοκατέβαζαν κυβερνήσεις και όταν ξέσπασαν οι πολιτικές διαμάχες του τέλους του φθινοπώρου του 1945 και στην ένοπλη σύρραξη που ακολούθησε μεταξύ κυβερνητικών δυνάμεων και του ΕΛΑΣ, αγγλικά στρατεύματα είχαν τον πρωταγωνιστικό ρόλο, υπό την εποπτεία και καθοδήγηση μάλιστα του ίδιου του πρωθυπουργού της Αγγλίας Ουίνστον Τσώρτσιλ. Το δικαίωμα άλλωστε τους είχε αναγνωρισθεί στη Συμφωνία της Καζέρτας μεταξύ του Έλληνα πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου, του Ανωτάτου Συμμαχικού Διοικητή Ουίλσον και των ηγετών των ελλήνων ανταρτών στρατηγών Σαράφη και Ζέρβα. Με τη συμφωνία αυτή, εκτός των άλλων, η ελληνική κυβέρνηση έθεσε τις ανταρτικές δυνάμεις του ένοπλου αγώνα υπό τις διαταγές του στρατηγού Σκόμπυ, ο οποίος είχε διοριστεί από τον Ανώτατο Συμμαχικό Διοικητή γενικός διοικητής των δυνάμεων στην Ελλάδα.

Τα γεγονότα αυτά αποδεικνύουν ότι η Ελλάδα βρισκόταν υπό την "κηδεμονία" των Αγγλων, η οποία μετά το 1947 πέρασε στα χέρια των Αμερικανών και επισημοποιήθηκε με τη συμφωνία παροχής οικονομικής βοήθειας από τις ΗΠΑ. Και αυτή η κηδεμονία εκδηλώθηκε με ένα πλήθος παρεμβάσεων, από την επιβολή των πιστοποιητικών νομιμοφροσύνης, και την επιβολή του πλειοψηφικού εκλογικού νόμου του 1952, μέχρι τις διασυνδέσεις των αμερικανικών μυστικών υπηρεσιών με στρατιωτικά ή παραστρατιωτικά - όπως ο ΙΔΕΑ - κέντρα δυνάμεως της Ελλάδας, οι οποίες φέρονται ως ένα βαθμό ότι υπέβαλαν και το

πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967. Τουλάχιστον όμως το στήριξαν ανοικτά. Βέβαια, και η Σοβιετική Ένωση δεν είναι τελείως απύσχα από τα ελληνικά πολιτικά πράγματα της περιόδου. Από την όλη επισκόπηση όμως των ξένων παρεμβάσεων της περιόδου φαίνεται ότι οι *σύμμαχοί μας "τίμησαν"* τη μυστική συμφωνία που είχαν υπογράψει "στο πόδι" Τσώρτσιλ και Στάλιν για το μοίρασμα των Βαλκανίων, πολύ πριν από τη συμφωνία της Γιάλτας. Και φυσικά η ένταξη της χώρας στο ΝΑΤΟ, που έγινε με τη συγκατάθεση των κεντρικών δυνάμεων, το 1952, έθεσε και τυπικά τη χώρα στο στρατόπεδο των χωρών του δυτικού συνασπισμού.

Ετσι, η Ελλάδα βρέθηκε στη δίνη ενός νέου πολέμου, που συνεχίστηκε με το σίγασμα των όπλων του β' παγκοσμίου πολέμου, αυτήν του *ψυχρού πολέμου*, που δεν είχε λιγότερα θύματα απ' ό,τι ο προηγούμενος. Και αυτές οι θυσίες ήταν χωρίς αντίκρουσμα, εφόσον ελάχιστες από τις εθνικές διεκδικήσεις για την Κύπρο και τη Βόρεια Ήπειρο δικαιώθηκαν. Ακόμα, η οικονομική εξάρτηση από τους συμμάχους, μετά την απελευθέρωση, ήταν ένας πρόσθετος μεγάλος παράγοντας που κράτησε τη χώρα σε καθεστώς εξάρτησης.

2. Θεσμικά Πλαίσια και Εγγυήσεις των Στοιχείων του Πολιτικού Εκαυγρονισμού

Αναμφισβήτητο το *Σύνταγμα* υπήρξε για το δυτικό κόσμο το *Σύμβολο της δημοκρατίας και των ελευθεριών*. Το Σύνταγμα, αν και από τις αρχές του αιώνα, σ' ολόκληρο το δυτικό κόσμο, είχε αρχίσει να κλονίζεται και η δημοκρατία να δίνει τη θέση της σε φασιστικά καθεστώτα, και μάλιστα στην καρδιά της Ευρώπης, για να κουρελιαστεί τελικά με το β' παγκόσμιο πόλεμο και ν' αποδειχθεί ως ο μεγάλος μύθος στον οποίον στήριξαν οι άνθρωποι τις ελπίδες τους, εντούτοις με το τέλος του πολέμου η πίστη σ' αυτό αναβιώνει και, όπως φαίνεται από τα μεταπολεμικά Συντάγματα πολλών ευρωπαϊκών χωρών, γίνεται το νομικό θεμέλιο των χωρών αυτών, το νέο κοινωνικό Συμβόλαιο για τη δημοκρατία, τις θεμελιώδεις ελευθερίες και την κοινωνική δικαιοσύνη. Τα μεταπολεμικά ευρωπαϊκά Σύνταγματα θέτουν με ρεαλιστικό πλέον τρόπο τους κανόνες και διαμορφώνουν τα όρια μιας ανοικτής κοινωνίας, ενός ανοικτού κρατικού και πολιτικού συστήματος με πλουραλιστικές δυνατότητες κι' επιλογές και συμμετοχικές, συναινετικές διαδικασίες. Αποτελούν ένα συμβιβασμό και οδηγούν σε ολοκλήρωση (=ενότητα από τις διαφορές), ενσωματώνοντας πολλές και διάφορες αξίες, ιδέες, κοσμοθεωρίες, ιδεολογίες, στάσεις και συμφέροντα. Η πολιτική δομή τους είναι αντιταυταρχική -αντιολοκληρωτική. Αποτελούν την *οργανωμένη ανοχή* και τη δημόσια "ανεξικακία" στο στοχασμό και στη σύννομη δράση. Αποτελούν μια ζωντανή "οντότητα", σταθερά προσανατολισμένη στην πραγματικότητα και τις ανάγκες των μεταπολεμικών πλουραλιστικών δυτικών κοινωνιών. Ακόμα, η θεωρία του Συνταγματικού Δικαίου, επηρεασμένη από την υιοθέτηση του προγραμματισμού και σχεδιασμού για τη γρήγορη ανοικοδόμηση μετά τον πόλεμο, θεωρεί το Σύνταγμα και ως "*Σχέδιο των σχεδίων*". Και πρώτα απ' όλα είναι αναγκαίο η δημοκρατική νομιμοποίηση του Συντάγματος να είναι εξ αρχής δεδομένη και όχι εκ των υστέρων.

Ποιες όμως ήταν οι εξελίξεις στο θέμα αυτό μετά την απελευθέρωση; Κατ' αρχάς, μετά την απελευθέρωση θεωρήθηκε ότι το Σύνταγμα του 1911 επανήλθε σιωπηρά σε

ισχύ. Βέβαια, το Σύνταγμα του 1911 μετά την κατάργηση, το 1935, του Συντάγματος της Δεύτερης Ελληνικής Δημοκρατίας του 1927, επανήλθε προσωρινά σε ισχύ. Είχαν βέβαια κινηθεί αρχικά οι διαδικασίες θεσπίσεως νέου Συντάγματος και στη συνέχεια αναθεωρήσεως του Συντάγματος του 1911. Τελικά όμως, η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά ήταν το επιστέγασμα όλων αυτών των συνταγματικών εκτροπών, που άφησε τη χώρα χωρίς συνταγματικό χάρτη, μια και είχε διαλυθεί -αντισυνταγματικά βέβαια- η Γ' Αναθεωρητική Βουλή του Ιανουαρίου του 1936, χωρίς να ολοκληρώσει την αναθεώρηση του Συντάγματος. Ακολούθησε η εχθρική κατοχή κατά την οποία ασφαλώς κάθε έννοια εθνικής ανεξαρτησίας, λαϊκής κυριαρχίας, αλλά και κράτους δικαίου και θεμελιωδών ελευθεριών ήταν αδιανόητη. Αυτή τη "*σιωπηρή αναθίωση*" του Συντάγματος του 1911 είχε καταγγείλει ο καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου Γ. Δασκαλάκης ως μη νοητή και μάλιστα ύστερα από τόσες κρίσεις και μακρόχρονη διακοπή της ισχύος του Συντάγματος του 1911.

Και αυτή η ανωμαλία ήταν η αρχή. Γιατί, μετά τα γεγονότα του Δεκεμβρίου ακολούθησε κυβερνητική κρίση. Κάποια εξομάλυνση φάνηκε να επέρχεται μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας για ειρήνευση, αλλά και αυτή ήταν απατηλή. Τελικά, παρά τις εξαγγελίες της Κυβερνήσεως Εθνικής Ενότητας για σύγκληση *Συντακτικής Συνελεύσεως*, οι εκλογές που προκηρύχθηκαν για τις 31 Μαρτίου 1946, ήταν εκλογές για *Αναθεωρητική Βουλή και όχι για Συντακτική Συνέλευση*. Εκτός όμως αυτού και η ίδια η διαδικασία για την "αναθεώρηση" του Συντάγματος, αν και το έργο των αναθεωρητικών βουλών της περιόδου αυτής ήταν συντακτικό και όχι αναθεωρητικό, δεν ήταν ομαλή. Αντισυνταγματική διάλυση Δ' Αναθεωρητικής Βουλής, σύγκληση νέας βουλής χωρίς προσδιορισμό της φύσης της, θεωρία της "συνεχείας" για τη μη διακοπή του συντακτικού έργου, νέα διάλυση βουλής, πρωτόκολλα συμφωνίας αρχηγών των πολιτικών δυνάμεων. Όλα αυτά μαζί σημάδεψαν και το περιεχόμενο του νέου Συντάγματος, που τελικά μετ' εμποδίων ψηφίστηκε και τέθηκε σε ισχύ από 1ης Ιανουαρίου 1952.

Αλλά και η επίκληση της "*σιωπηράς αναθίσεως*" του Συντάγματος του 1911 ήταν άνευ αντικειμένου, και τόνιζε την "*υποκρισία*" που βασιλεύεε στην πολιτική-κοινωνική ζωή και υπογράμιζε την "*απάτη-κοροϊδία*", με την οποίαν περιβάλλονται αξίες και ιδανικά". Η νομοθετική εξουσία λειτουργούσε έξω από τις αρχές του δημοκρατικού και του κράτους δικαίου. Μέχρι τις εκλογές του 1946 ασκούσαν με *Συντακτικές Πράξεις*, που νομιμοποιούνταν από τη δικαιοσύνη με την επίκληση της αρχής του *salus populi*, χωρίς το περιεχόμενό τους ν' ανταποκρίνεται, με ελάχιστες εξαιρέσεις, στην αρχή αυτή. Με τις πράξεις αυτές, όχι μόνο δεν επανήλθε η χώρα στη δημοκρατική νομιμότητα, αλλά με τις περισσότερες τέθηκαν κανόνες εξαιρετικού δικαίου, που έπληξαν κάθε έννοια ελευθερίας και ανθρωπίνης αξιοπρέπειας. Και βέβαια, οι Συντακτικές Πράξεις -ελληνική εφεύρεση- ως κανόνες δικαίου, έχουν επικριθεί διότι όχι μόνον, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, δεν έχουν συμβάλει στη δημοκρατική ομαλότητα και στην αποκατάσταση μιας διασυνθετικής έννομης τάξης, αλλά αντίθετα αποτελούν πηγή ανωμαλίας.

Και μετά τις εκλογές όμως, που συγχρόνως σήμαναν και την έναρξη του *εμφυλίου*, η νομοθεσία ασκείται σε μεγάλο βαθμό με "*αναγκαστικούς νόμους*", ενώ η Δ' Αναθεωρητική Βουλή εκδίδει πλήθος ψηφισμάτων με τα οποία επίσης, κάτω από το πρόσχημα της "καταστολής της ανταρσίας" και των συνεπειών του εμφυλίου που δικαιολογούν τη *salus populi*,

εμπλουτίζεται το οπλοστάσιο των ανελεύθερων θεσμικών πλαισίων, που είχε αρχίσει να τίθεται ουσιαστικά από το τέλος της δεκαετίας του '20 και κορυφώθηκε στην περίοδο του Μεταξά και στην Κατοχή. Οι διωγμοί των αντιφρονούντων, οι φυλακίσεις, οι παραβιάσεις του ασύλου της κατοικίας και κάθε είδους ατομικής ελευθερίας και αξιοπρέπειας, οι εξορίες και οι θανατώσεις ήταν οι συνήθεις συνθήκες ζωής των κατοίκων των μεγάλων πόλεων, ενώ η ύπαιθρος ξαναμάτωνε από τις αγριότητες του εμφυλίου, αγριότητες που διέπρατταν και οι κυβερνητικές και οι ανταρτικές δυνάμεις. Είναι άλλωστε γνωστό ότι ο εμφύλιος πόλεμος είναι η χειρότερη μορφή πολέμου. Ο όρος *"εθνικόφρων"*, όπως γράφει ο μεγάλος καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου Αλ.Σβώλος, ο οποίος προσπάθησε να κάμει πράξη τη θεωρία της δημοκρατίας και τη σοσιαλιστική του ιδεολογία, που δεν ήταν καθόλου ασυμβίβαστη προς αυτήν, ήταν *"κερδοφόρο επάγγελμα"*. Η, όπως έγραφε ο καθηγητής Γεώργιος Δασκαλάκης, και μάλιστα το 1954: *"Η τιμή και η υπόληψις των πολιτών 'ανήκει' εις το Κράτος, εάν σκεφθή κανείς ότι από αυτό, σε τελευταία ανάλυση, εξαρτάται ο χαρακτηρισμός ενός προσώπου ως 'κομμουνιστικού', αναρχικού ή 'ανεπιθυμητού' στοιχείου. Η Τέχνη -Θέατρον, Κινηματογράφος- ελέγχεται σε βαθμόν που δεν το φαντάζεται κανείς και η διασκέδασις, το 'γλέντι', ακόμα τείνει να ρυθμισθή κρατικώς, με την, αψυχολόγητον τουλάχιστον, απαγόρευσιν ωρισμένων 'ασμάτων να άδωνται δημοσία"*.

Το Σύνταγμα του 1952

Τελικά, το νέο Σύνταγμα ψηφίστηκε στις 21.12.1951 και τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου του 1952. Το Σύνταγμα του 1952, όπως είναι γνωστό, αγνοώντας σχεδόν εξ ολοκλήρου το σχέδιο Συντάγματος που σύνταξε το 1948 η Επιτροπή του Β' Ψηφίσματος της Δ' αναθεωρητικής βουλής του Ιουνίου του 1946, ήταν σχεδόν απλή αναθεώρηση του Συντάγματος του 1864/1911. Κι αυτό γιατί, το θέρος του 1948 αποφασίστηκε να προβεί μόνη της η Βουλή στην αναθεώρηση του Συντάγματος, λαμβάνοντας ως βάση το Σύνταγμα του 1864/1911, έργο το οποίο τελικά ανατέθηκε σε ειδική επιτροπή με το ψήφισμα ΞΗ' της Βουλής. Θεωρήθηκε ότι το Σύνταγμα αυτό είχε δοκιμασθεί στο χρόνο και ήταν το καταλληλότερο και ότι οι συνθήκες για την ψήφιση ενός νέου Συντάγματος δεν εξασφάλιζαν την αναγκαία ηρεμία για το αναθεωρητικό έργο. Μόνον το Σοσιαλιστικό Κόμμα - ΕΛΔ, του οποίου ηγείτο ο καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου Αλ.Σβώλος υπέβαλε ολοκληρωμένο σχέδιο Συντάγματος, το οποίο πράγματι είχε ριζοσπαστικό περιεχόμενο.

Τα επιχειρήματα που στήριξαν την αναθεώρηση του Συντάγματος του 1864/1911 συνοψίστηκαν στις συζητήσεις του ΞΗ' Ψηφίσματος. Και αυτά ήταν ότι το Συνταγματικό κείμενο του 1864/1911 ήταν *"υγιές"* και *"ικανό"*, ν' ανταποκριθεί στις συνθήκες της εποχής, ότι Σύνταγμα με νέες διατάξεις δεν μπορούσε να ψηφισθεί από Βουλή *"συνταγματικώς χρεωκοπημένη"*, ότι η συνταγματική *εκκρεμότητα* έπρεπε να τερματισθεί και ότι ο *υλικός χρόνος* δεν επαρκούσε *"πια"* για μια ριζικότερη αναθεώρηση. Το *"ανεπίκαιρον"* για την ψήφιση Νέου Συντάγματος στηριζόταν επίσης στο επιχείρημα ότι δεν είχαν ακόμα ωριμάσει τα ρεύματα της εποχής, ώστε να υλοποιηθούν σε νομικές επιταγές. Το τελευταίο όμως επιχείρημα ήταν τελείως ανυπόστατο, όπως άλλωστε είχε καταγγελλθεί: *"Είναι εξοργιστική"*, έγραφε ο καθηγητής Γ. Δ. Δασκαλάκης, η τοποθέτηση της πλειοψηφίας των Νομοθετών

του Σύνταγματος... ότι δεν υπήρχαν "αποκρυσταλλωμένες" ιδέες για να τις ασπασθούν και ότι το Σύνταγμα έπρεπε να ψηφισθεί σε περίοδο "ησυχίας και όχι κρίσεως". "...όταν όμως σκεφθούμε τα αιτήματα της "πολιτικής" και "κοινωνικής ελευθερίας" της "ανθρωπίνης αξιοπρεπείας", της "κοινωνικής δικαιοσύνης", όπως τα ζούμε εσωτερικά κάθε μέρα και όπως τα βλέπομε "υλοποιημένα" στους συγχρόνους νομικούς και κοινωνικούς θεσμούς, τότε αντιλαμβανόμεθα ότι και "νέες ιδέες" έχουμε και οι ιδέες αυτές δεν είναι τόσο αόριστες και ασύλληπτες όσο φαίνονται". Και ποιο θα έπρεπε να είναι το περιεχόμενο του νέου Συντάγματος το είχε επίσης προσδιορίσει ήδη από το 1945: "Δίχως την αξίωση πληρότητας και με την επιθυμία μονάχα να σκιαγραφήσω τα διάχυτα στην ατμόσφαιρα *άμεσα αιτήματα* του Ελληνισμού θα διετύπωνα τα συνθήματα: *Να αξιοποιήσουμε τις θυσίες* στην εξωτερική πολιτική. *Να δημιουργήσουμε Κράτος*, στο εσωτερικό. *Να επαναδώσουμε τη ζωή* στην οικονομία. *Να συνειδητοποιήσουμε τη λαϊκή μας ενότητα* με την κοινωνική δικαιοσύνη στο κοινωνικό μας είναι. *Να γαληνέψουμε* τις ψυχές με τη δικαιοσύνη και τον εξαγνισμό και προ παντός να *ξαναβρούμε* την *πίστη* μας στον εαυτό μας και στα πεπρωμένα μας". Αλλά και ο καθηγητής Αλέξανδρος Σβώλος με συνεχή αρθρογραφία του στον τύπο, σ'όλη τη διάρκεια της παραγμένης περιόδου, έκαμε εκκλήσεις για να "*γαληνέψει ο τόπος*", καταγγέλοντας συγχρόνως και τις κυβερνητικές βιαιότητες: "Κράτος Δικαίου θα πη κράτος αυστηρού περιορισμού των οργάνων και κράτος εγγυήσεων υπέρ των ατόμων, υπέρ της ελευθερίας και των δικαιωμάτων των, υπέρ της ασφαλείας των. Ποιά κρατικά όργανα, απολαύοντα της εμπιστοσύνης της Κυβερνήσεως και του καθεστώτος, αισθάνονται σήμερα περιορισμούς και ποιά ασφαλίζουν στην Ελλάδα εγγυήσεις για τους πολίτες; Ποιά Διοίκηση, ποιά Αστυνομία, ποιοί Εισαγγελείς; Κράτος Δικαίου και "έκτακτα μέτρα" δεν συμβιβάζονται. Και σε άλλο άρθρο του γράφει: "...μόνη λύση που υπόσχεται σωτηρία της Ελλάδας είναι η λύση που λέγεται **ΚΑΤΕΥΝΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ**. Ο κατευνασμός απαιτεί την αμνηστία. Την αποκατάσταση των ατομικών και συνδικαλιστικών ελευθεριών. Την επανίδρυση του Κράτους...Ορος ζωής για την Ελλάδα είναι η δημιουργική απόκριση στις απαιτήσεις αυτές...Πρέπει απ' τα βάθη της Αμαρτίας τους όλοι οι υπεύθυνοι ν' ακούσουν επί τέλους μια επιταγή καθήκοντος και να μη ματαιώσουν τη ΣΩΤΗΡΙΑ."

Ας μην ξεχνάμε όμως ότι το νομοθετικό έργο του Εθνικού Συμβουλίου και της ΠΕΕΑ είχε ήδη προετοιμάσει το έδαφος για τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις του θεσμικού μας πλαισίου. Νομοθεσία όμως, η οποία παρά τη μεγάλη σημασία της και την συνταγματική της φύση δεν λήφθηκε καν υπόψη μετά την απελευθέρωση.

Ετσι, το Σύνταγμα του 1952 δεν έφερε καμιά επίδραση από τα μεταπολεμικά Σύνταγματα άλλων ευρωπαϊκών χωρών της περιόδου. Ως εκ τούτου, εκ προοιμίου ήταν ένα Σύνταγμα που δεν ανταποκρινόταν ούτε στις ειδικότερες ανάγκες της χώρας, αλλά ούτε και στα ιδεολογικά ρεύματα της μεταπολεμικής περιόδου για ελευθερία και δικαιοσύνη.

ι Δομή και Οργάνωση των Εξουσιών στο Σύνταγμα του 1952

Το Σύνταγμα του 1952 εγκαθίδρυε το πολίτευμα της βασιλευόμενης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Οι διατάξεις του για τον κοινοβουλευτισμό (άρθρο 78), ήταν παρμένες από τις αντίστοιχες διατάξεις του άρθρου 89 του Σύνταγματος του 1927. Παράλληλα όμως με

αυτές διατηρούνταν ανέπαφες οι διατάξεις του Συντάγματος 1864/1911, οι οποίες αναγνώριζαν στο βασιλέα το δικαίωμα να "διορίζει και παύει τους υπουργούς αυτού" (άρθρο 31). Κατάλοιπο μιας έντονα μοναρχικής αντιλήψεως. Και φυσικά αυτό που φέρεται να έχει λεχθεί από τη βασίλισσα Φρειδερίκη ότι "μπορεί να κάνει πρωθυπουργό και τον κηπουρό της" δεν απέχει πολύ από την πραγματικότητα. Η μοναρχία όμως πρέπει να θεωρηθεί ως ένα ακόμα από τα μεγαλύτερα προβλήματα του ελληνικού πολιτικού συστήματος, αφού ο ρόλος της κάθε άλλο παρά τις απαραίτητες εγγυήσεις ουδετερότητας έχει να επιδείξει από την εποχή της θεοπίσews του θεσμού αυτού. Η σύνδεσή του με την "ελληνική δεξιά" καταγγέλλεται από πολιτικούς και διανοητές. Και η σύνδεση αυτή αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι, ενώ κατά τη διάρκεια της κατοχής όλα τα καταστατικά των αντιστασιακών οργανώσεων, αλλά και οι πολιτικοί, αποδίδουν ευθύνες στο βασιλέα για τη δικτατορία του Ι. Μεταξά και διακηρύσσουν ότι ο θεσμός βρίσκεται υπό αίρεση, γι' αυτό θα πρέπει ο λαός ελεύθερα ν' αποφασίσει για το πολίτευμά του, λίγο πριν από την απελευθέρωση οι συντηρητικής ιδεολογίας πολιτικές δυνάμεις και από τις αντιστασιακές οργανώσεις αυτή του Ζέρβα μεταστρέφονται και κινούνται δραστήρια για την επάνοδο του βασιλέα. Την επάνοδο αυτή προετοίμασε το αποτέλεσμα των εκλογών της 31.3.1946 και επικύρωσε το δημοψήφισμα που έγινε την 1η Σεπτεμβρίου 1946. Οι συνθήκες βέβαια της βίας και της νοθείας κάτω από τις οποίες πραγματοποιήθηκε καταγγέλλθηκαν από όλη την αντιπολίτευση, το αποτέλεσμά του όμως έγινε σεβαστό για να αποκατασταθεί η ομαλότητα.

Εκτός αυτού όμως, βασική έλλειψη στο Σύνταγμα του 1952, και ασφαλώς μέχρι σήμερα, ήταν η απουσία προσδιορισμού του εκλογικού συστήματος. Και αυτό παρά τις διατυπωμένες στην αναθεωρητική βουλή απόψεις για την ανάγκη ενός πάγιου εκλογικού συστήματος. Ετσι, το εκλογικό σύστημα αφήνεται να διαμορφώνεται με νόμο και φυσικά αυτό ερμηνεύεται ότι ο πλέον δυναμικός παράγοντας του πολιτικού παιχνιδιού αφήνεται στη βούληση των εκάστοτε κυβερνώντων και δεν είναι παρά ένα όπλο στα χέρια τους. Οι εκλογικοί νόμοι, που αλλάζουν κατά τη βούληση των εκάστοτε κυβερνήσεων σ' όλη την περίοδο, όχι μόνον αποδεικνύουν τις αποκλίσεις τους από την συνταγματική αρχή της ισότητας της ψήφου, αλλά και οι συνθήκες υπό τις οποίες διενεργούνται οι εκλογές οδηγούν στην αμφισβήτηση της εγκυρότητας των αποτελεσμάτων τους. "Εκλογές χωρίς εκλογή" είναι τίτλος βιβλίου που αναφέρεται μεταξύ άλλων χωρών και στην Ελλάδα. Και η απουσία σταθερού εκλογικού συστήματος, που αποτελεί έναν από τους βασικότερους κανόνες του ουσιαστικού συντάγματος, σ' όλη την περίοδο που εξετάζουμε, αλλά και μέχρι σήμερα, υπηρετεί το παιχνίδι της δυνάμεως υπέρ των κρατούντων.

ii. Τα Θεμελιώδη Δικαιώματα στο Σύνταγμα του 1952

Στο θέμα των θεμελιωδών δικαιωμάτων πρέπει να δεχθούμε ότι το Σύνταγμα του 1952 ήταν βασικά φιλελεύθερο και δημοκρατικό, μια και περιείχε τις θεμελιώδεις ατομικές ελευθερίες και τα πολιτικά δικαιώματα. Πρέπει όμως να επισημάνουμε και την παντελή απουσία κοινωνικών δικαιωμάτων. Και η έλλειψη αυτή αποτελεί χτυπητή αντίθεση προς τις ανάγκες και τα αιτήματα του ελληνικού λαού, αλλά και προς το πνεύμα της εποχής για την υιοθέτηση από το κράτος σκοπών κοινωνικής δικαιοσύνης, όπως αυτοί, έστω και ατε-

λώς, είχαν περιληφθεί στα μεταπολεμικά ευρωπαϊκά Συντάγματα. Γι' αυτό άλλωστε το λόγο είχε χαρακτηριστεί ως "αναχρονιστικό". Αλλά επίσης θα μπορούσε κανείς να αναφέρει και ορισμένες ελλείψεις σε σύγκριση με τις διατάξεις της Οικουμενικής Διακήρυξης της 10 Δεκεμβρίου 1948. Αρνητικό σημείο στις διατάξεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων του Συντάγματος του 1952 αποτελεί η νέα διάταξη του άρθρου 100, η οποία όριζε ότι "Ο δημόσιος υπάλληλος οφείλει πίστιν και αφοσίωσιν εις την Πατρίδα και τα εθνικά ιδεώδη ... Ιδεολογία σκοπούσαι την διά βίαιων μέσων ανατροπήν του υφισταμένου πολιτειακού καθεστώτος αντίκεινται απολύτως προς την ιδιότητα του δημοσίου υπαλλήλου". Μ' αυτόν τον τρόπο έδινε συνταγματικό ένδυμα στα πιστοποιητικά νομιμοφροσύνης, που είχαν θεσπισθεί στην περίοδο του εμφυλίου, και στον αποκλεισμό των αντιφρονούντων από τη δημόσια διοίκηση και δυστυχώς όχι μόνον σ' αυτήν (Α.Ν. 516/1948). Αλήθεια πόση ταπείνωση για ένα "καθαρό πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων" ή για ένα πιστοποιητικό για οδήγησή που δεν θα έγραφε ότι ο υποψήφιος "έρρεπε προς την μέθην"... Επίσης αντιδραστικό περιεχόμενο είχαν και οι διατάξεις του άρθρου 107 για την "καθαρεύουσα", διατάξεις όμως που είχαν παρθεί από το Σύνταγμα του 1911.

Ομως, δεν είναι οι δύο αυτές διατάξεις οι οποίες αλλοιώνουν τον δημοκρατικό και φιλελεύθερο χαρακτήρα του Συντάγματος του 1952. Παρά την ψήφιση του Συντάγματος του 1952 διατηρούνται σε ισχύ, με το ειδικό *ψήφισμα* της Βουλής της 29 Απριλίου 1952, Συντακτικές Πράξεις και Ψηφίσματα που είχαν εκδοθεί από το '44 και μετά. Και αν ήταν δυνατόν να θεωρηθεί ότι οι εξαιρετικοί αυτοί κανόνες είχαν εκδοθεί κάτω από την πίεση των συνθηκών του εμφυλίου, είναι επίσης εξαιρετικά δυσχερές να δικαιολογηθεί η διατήρησή τους και μετά τη θέση σε ισχύ του Συντάγματος. Ετσι, παράλληλα με το Σύνταγμα του 1952, το οποίο από πλευράς ατομικών δικαιωμάτων μπορεί να θεωρηθεί ως ένα φιλελεύθερο πλαίσιο ελευθεριών με ικανές εγγυήσεις διασφάλισέ τους, ισχύει και ένα *παρασύνταγμα*, που σε αντίθεση με το ίδιο το Σύνταγμα διατηρεί με ίση τυπική ισχύ με το Σύνταγμα σχεδόν ανέπαφο το οπλοστάσιο καταστολής και περιορισμού των δικαιωμάτων των πολιτικών αντιπάλων των νικητών του εμφυλίου. Και όσο και αν η ισχύς τους ήταν προσωρινή και θα μπορούσαν να καταργηθούν με νόμο, η προσωρινότητα ήταν έννοια αόριστη. Άλλωστε οι πράξεις αυτές, φαντάσματα ενός θλιβερού παρελθόντος, διατηρήθηκαν και με ειδικές διατάξεις των "Συνταγμάτων" της χούντας και το ίδιο το Σύνταγμα του 1975/86 έλαβε ειδική μέριμνα γι' αυτές (άρθ. 111, παρ. 4). Και είναι γεγονός ότι μέχρι την περίοδο που εξετάζουμε ακολουθούνταν η αρχή του *ενιαίου συντάγματος*, κατά την οποία οι κανόνες του τυπικού και του ουσιαστικού Συντάγματος τείνουν να εμφανίσουν μια εσωτερική *ενότητα* και *πληρότητα* και μια ισορροπία ιδεών και θεσμών. Η αρχή του *Ενιαίου Συντάγματος* σημαίνει όχι μόνον την ύπαρξη ενός (μοναδικού) κωδικοποιημένου συνταγματικού κειμένου, αλλά και την ύπαρξη ενός ολοκληρωμένου συστήματος ιδεών και αρχών. Με το Ψήφισμα του 1952 αυτή η ενότητα διαρρηγνύεται.

Βέβαια, είναι επόμενο ότι με τις διατάξεις του *παρασυντάγματος* δεν μπορούμε να μιλάμε για δημοκρατική κομματική οργάνωση και για ύπαρξη μηχανισμών που να νομιμοποιούν το πολιτικό σύστημα και τα όργανά του. Και αυτό γιατί, το πλαίσιο των ελευθεριών λειτουργεί επιλεκτικά. Το Κ.Κ.Ε. έχει τεθεί εκτός νόμου από το 1947 (Α.Ν.509/1947). Η επιβίωση της ιδεολογίας του και των οπαδών του είναι πράξη ηρωισμού. Προσπαθεί με

αυσπειρώσεις και με αλλαγές τίτλου να μπει στο πολιτικό παιχνίδι, αλλά οι όροι είναι άνισοι. Βέβαια, ο μύθος του "κουμουνιστικού κινδύνου" καλλιεργείται από τη δεκαετία του '30 και επισύεται σαν σκιάχτρο πάνω απ' την πολιτεία. Αλλά το πόσο ένα πολίτευμα είναι δημοκρατικό μετρίεται από τις ελευθερίες των αντιφρονούντων.

Ο J. Meynaud, ένας από τους πρώτους και βασικότερους μελετητές του ελληνικού πολιτικού συστήματος, γράφει για τον αποκλεισμό της αριστεράς από τον πολιτικό στίβο μετά τις εκλογές του 1946, από τις οποίες είχε οικειοθελώς απόσχει: "Αντίθετα απ' ότι συνέβη στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες που ε γνώρισαν την χιτλερική κατάκτηση, το σύνολο της Αντιστάσεως, ή τουλάχιστον το μεγαλύτερο τμήμα της (το ΕΑΜ) βρέθηκε απροσδόκητα στην Ελλάδα, και μετά την απελευθέρωση, εκτός νόμου και προγεγραμμένο. Παράλληλα με το δεδομένο της δικτατορίας του Μεταξά και της χιτλερικής κατοχής και την συνακόλουθη αποκοπή του από τις παλιές λαϊκές του βάσεις, η προγραφή εκείνη δημιούργησε για την Ελλάδα ένα τεράστιο πολιτικό κενό στα πρώτα χρόνια της μεταπολεμικής περιόδου... Με τη βοήθεια των Βρετανών -που με την εργατική κυβέρνηση Άττλη, όσο και προηγούμενα με τον Τσώρτσιλ και τους συντηρητικούς, δεν είχαν ποτέ πάψει να επιδιώκουν την ανάκτηση του ελληνικού των προτεκτοράτου- οι στυλοβάτες της καθεστηκίας τάξεως προσπάθησαν εσπευσμένα και πολλές φορές αδέξια, να καλύψουν το πολιτικό εκείνο κενό με ό,τι έβρισκαν πρόχειρο από τον παλιό πολιτικό κόσμο. Για να τηρηθούν τα προσχήματα -διαίτερα απέναντι στη διεθνή κοινή γνώμη των συμμάχων χωρών, διεξάγονται εκλογές που βέβαια δεν παρουσιάζουν κανένα κίνδυνο δυσάρεστων εκπλήξεων για τη Δεξιά, αφού στην κρατική μηχανή δεν έγινε καμιά πραγματική κάθαρση από τους συνεργάτες της εχθρικής κατοχής και της μεταξικής δικτατορίας... Η πρώτη αυτή εικονική επίδειξη δημοκρατικότητας ... διευκολύνει στη συνέχεια την παλινόρθωση της Μοναρχίας και την προσωρινή αποκατάσταση του βρετανικού προτεκτοράτου στην παλιά κυρίαρχη του θέση. Η ολοσχερής συντριβή των νέων πολιτικών δυνάμεων που γεννήθηκαν από την Αντίσταση, σαν διαρκούς εν δυνάμει απειλής για το κατεστημένο σύστημα, που τόσο απροσδόκητα παλινορθώθηκε, και η ανασύσταση των δικών του ερεισμάτων αποτελούσε βέβαια τον πρωταρχικό σκοπό όλων αυτών των ελιγμών".

iii. Γενική Αξιολόγηση του Συντάγματος - Η Περίοδος της Ισχύος του

Με τα δεδομένα αυτά το Σύνταγμα του 1952 δικαιολογημένα θεωρήθηκε ως Σύνταγμα που διαμόρφωνε μια *"κηδεμονευόμενη δημοκρατία"*. Ήταν άμεσα επηρεασμένο από τον εμφύλιο και τις ψυχροπολεμικές συνθήκες. Ετσι, όσο και αν οι θεμελιώδεις ατομικές και πολιτικές ελευθερίες κατοχυρώνονταν στο συνταγματικό κείμενο, η ύπαρξη του παρασυντάγματος στην πράξη τις αναιρούσε. Επομένως, όσο και αν αναζητηθούν στοιχεία σεβασμού της αξιοπρέπειας και της ελευθερίας του ατόμου στην περίοδο αυτή, τα οποία θα μας επέτρεπαν να διαπιστώσουμε τις ευεργετικές επιδράσεις τους πάνω στη διαμόρφωση της "προσωπικής ταυτότητας" του ατόμου σαν προσωπικότητας και σαν πολίτη, εκείνο που θα διαπιστώσουμε είναι φόβος, ανασφάλεια, έλλειψη εμπιστοσύνης στα πολιτικά κόμματα και μια επιβεβλημένη αποχή από την ανάμειξη στα κοινά. Κι' αυτό γιατί, το ίδιο το θεσμικό πλαίσιο δεν άφηνε πολλά περιθώρια επιλογών. Οχι μόνο το Κομμουνιστικό Κόμμα

ήταν εκτός νόμου, αλλά και οι "συνοδοιοπόροι" του. Ακόμα και οι ενώσεις *φίλων των ανατολικών λαών* υποβλέπονταν και ένα άλλοτε ορατό και άλλοτε αόρατο μάτι ενός "μεγάλου αδελφού" ήταν έτοιμο να δώσει πληροφορίες. Το "*φακέλωμα*" των πολιτών είναι γνωστό και στις νεότερες γενιές με το πρόσφατο θέμα της καταστροφής τους. Στη φωτιά τους έγινε στάχτη και το "δικαίωμα του λαού στη μνήμη". Με τη συνταγματική μας τάξη μετά το 1952 είχε διαμορφωθεί "μία έννοια νομιμότητας, η οποία λειτουργούσε *"μόνον υπό την αίρεση της νομιμοφροσύνης"*.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι τον Ιανουάριο του 1955 έγινε μια πρόταση αναθεώρησης του Συντάγματος του 1952 από τον Γεώργιο Παπανδρέου, την οποίαν όμως δεν ακολούθησε η τυπική διαδικασία. Αν και η πρόταση αυτή αφορούσε δεσμεύσεις σχετικά με το εκλογικό σύστημα και ισχυροποίηση της θέσης του πρωθυπουργού, έδωσε αφορμή να διατυπωθούν κρίσεις για την ακαταλληλότητα του Συντάγματος να ανταποκριθεί στις ανάγκες του λαού και της δημοκρατίας. Αντίθετα, η πρόταση που υποβλήθηκε το 1963 από το κυβερνών κόμμα του Κ.Καραμανλή συζητήθηκε στην ειδική επιτροπή αναθεώρησης του Συντάγματος που συγκροτήθηκε, χωρίς όμως και αυτή να ολοκληρωθεί. Ήταν ασφαλώς ευρύτερη της πρώτης και επιδίωκε "βαθεία τομή", αλλά εκτός από ορισμένες καινοτομίες για κοινωνικής φύσης δικαιώματα, είχε περισσότερο συντηρητικό χαρακτήρα.

Δεν θα μπορούσε κανείς να περιμένει ότι μέσα σ' αυτά τα συνταγματικά πλαίσια η εξέλιξη των θεσμών θα ήταν ομαλή. Αντίθετα, η στείρότητα στην ανάπτυξη των δημοκρατικών θεσμών είναι το χαρακτηριστικό της μετά το Σύνταγμα περιόδου. Όπως γράφει ο καθηγητής Α.Μάνεσης "μόνο μετά το 1950 η πολιτική ζωή της Ελλάδας ξαναπήρε ένα δρόμο σχετικά ομαλό, αλλά στο πλαίσιο μιας αμφίβολης συνταγματικής νομιμότητας, που έδειχνε ότι η κρίση εκπροσώπησης και νομιμοποίησης συνεχιζόταν". Οι κυβερνήσεις της Δεξιάς, αρχικά με τον στρατάρχη Αλέξανδρο Παπάγο, αρχηγό του κόμματος του "Εθνικού Συναγερμού", και μετά το θάνατό του οι κυβερνήσεις του Κων.Καραμανλή, ιδρυτού του νέου κόμματος της συντηρητικής παρατάξεως "Εθνικής Ριζοσπαστικής Ενώσεως", που στην ουσία ήταν συνέχεια του κόμματος του "Ελληνικού Συναγερμού", ήταν οι πιο σταθερές κυβερνήσεις της μεταπολεμικής περιόδου, οι οποίες όφειλαν τη σταθερότητά τους στο εκλογικό σύστημα. Ο Παπάγος στο πλειοψηφικό και ο Καραμανλής στην ενισχυμένη αναλογική ή το "τριφασικό" του 1956 (συνδυασμός πλειοψηφικού, αναλογικής, ή ενισχυμένης αναλογικής). Και φυσικά, πρόσθετος λόγος σταθερότητας ήταν η αδυναμία των ριζοσπαστικών δυνάμεων να οργανωθούν και να εκφράσουν δυναμικά κοινωνικά αιτήματα. Κάποια πρόοδος όμως υπάρχει, αν λάβει κανείς υπόψη του την άνοδο της Αριστεράς με την Ε.Δ.Α. στις εκλογές του 1958.

Η επόμενη δεκαετία αρχίζει μ'ένα πραγματικά σημαντικό γεγονός τη σύναψη συνθήκης για την ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, το 1961, η οποία βέβαια πραγματοποιήθηκε μόλις το 1979. Με την ενέργεια αυτή ολοκληρώνεται και τυπικά η ένταξη της χώρας στο στρατόπεδο των δυτικοευρωπαϊκών δυνάμεων. Στις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις στη δεκαετία αυτή είναι εμφανέστερη η ουσείρωση και η άνοδος πιο φιλελεύθερων πολιτικών δυνάμεων, που είχαν απαρτίσει το Κόμμα της "Ενώσεως Κέντρου", με αρχηγό τον Γεώργιο Παπανδρέου. Η ανοδική πορεία των πολιτικών αυτών δυνάμεων αρχίζει με το μεγάλο "*ανένδοτο αγώνα*", που είχε κυρήξει με τις εκλογές του

1961 ο Γεώργιος Παπανδρέου, για να καταγγείλει την έκταση της νοθείας σ' αυτές. Με τις εκλογές του 1963, και κυρίως αυτές του 1964, η δύναμη περνά στις δυνάμεις της Ενώσεως Κέντρου και αρχίζει από τη στιγμή αυτή μια νέα αναγεννητική πορεία, η οποία άφησε τη σφραγίδα της σε πολλούς τομείς, και κυρίως σ' αυτόν της παιδείας. Για την σύντομη περίοδο διακυβερνήσεως από την Κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου ο γνωστός δημοσιογράφος Γιώργος Θεοτοκάς γράφει: Τους τελευταίους καιρούς, ο ελληνικός λαός έζησε μια μεγάλη, συλλογική ελπίδα, που την ενσάρκωσε ένας άνθρωπος. Το ότι ο Γεώργιος Παπανδρέου έκαμε λάθη κι έχει αδυναμίες δεν είναι σήμερα το θέμα. Το θέμα είναι ότι έγινε σύμβολο και θρύλος: ο Γέρος.. Ο λαός χάρηκε ελευθερία κι ένωσε πως το Κράτος του έδειχνε, καθώς λέμε στην Ελλάδα, κάποια "στοργή". αυτό το αίσθημα πως το Κράτος έγινε φίλος μας, πως κάτι, έστω και λειψό, πάει να συντελεστεί για να εξυμωθεί ο λαός, για να βελτιωθεί η ζωή του και η παιδεία του, πως τον φροντίζουν το λαό και πως σέβονται την αξιοπρέπειά του, αυτά όλα ήταν η ελπίδα". Αλλά οι δυνάμεις της δεξιάς, μετά την κατάλυση του Συντάγματος του 1927, δεν είναι απλά μια μεγάλη πολιτική παράταξη. Είναι ένα πλέγμα σχέσεων, και δομών δυνάμεως, που περιελάμβανε το παλάτι και τη γύρω απ' αυτό ολιγαρχία, την ηγεσία του στρατού, αλλά και άλλες δυνάμεις και κυρίως είχεβάλει στα μέτρα της τα θεσμικά πλαίσια και διέθετε όλο το μηχανισμό προπαγάνδας και πληροφόρησης. Η "ελληνική Δεξιά - αυτό το πολύπλοκο σύμπλεγμα από δυνάμεις ετερόκλητες, φανερές και σκοτεινές..."

Μέσα σ' αυτή την πραγματικότητα ήταν αναμενόμενο να δημιουργηθεί η αφορμή για τη σύγκρουση. Και την αφορμή έδωσε η δήθεν υπόθεση του "Ασπίδα", της συνωμοτικής οργανώσεως στο στράτευμα, στην οποία εφέρετο αναμειγμένος και ο γυιός του πρωθυπουργού, σημερινός πρωθυπουργός, Ανδρέας Παπανδρέου. Η μεγάλη βέβαια ρήξη του βασιλέα με τον πρωθυπουργό του, που μάλιστα είχε και την απόλυτη πλειοψηφία στη Βουλή, είναι αυτή του Ιουλίου του 1965. Βασιλέας ήταν ο νεαρός τότε Κωνσταντίνος, που είχε διαδεχθεί τον βασιλέα Παύλο μετά το θάνατό του, στις 6 Μαρτίου 1964, και πρωθυπουργός ο Γεώργιος Παπανδρέου, που την εποχή εκείνη ήταν πραγματι "ο λαοπρόβλητος ηγέτης" του ελληνικού λαού. Η ρήξη αυτή, που έμεινε γνωστή στην ιστορία με τους χαρακτηρισμούς "τα Ιουλιανά" ή το "βασιλικό πραξικόπημα", ήταν η μεγαλύτερη συνταγματική κρίση της περιόδου. Και στην περίπτωση αυτή οι ομοιότητες, αλλά και οι συνέπειες, αυτής της απροκάλυπτης αναμειξεως με την περίοδο του 1915 με τον βασιλέα Κωνσταντίνο και τον Ελευθέριο Βενιζέλο είναι μεγάλες. Η συνταγματική κρίση του 1965 κατέληξε στη χούντα του 1967 και αυτή του 1915-17 στον εθνικό διχασμό και την εθνική ταπείνωση.

Στο οικονομικό επίπεδο βέβαια η κατάσταση αρχίζει να βελτιώνεται σταθερά και η χώρα να ξαναβρίσκει το δρόμο της ανάμεσα στις υπό ανάπτυξη χώρες. Σε ορισμένους μάλιστα τομείς η ανάπτυξη αυτή (όπως στον τριτογενή τομέα) φθάνει τα επίπεδα των αναπτυγμένων χωρών. Επίσης, το βιοτικό επίπεδο του λαού ανέρχεται σημαντικά. Σ' αυτό συντέλεσε η μεγάλη εισροή κεφαλαίων από το εξωτερικό (μη ξεχνάμε την ειδική προστασία των ξένων κεφαλαίων του άρθρου 112 του Συντάγματος και τα εμβάσματα των μεταναστών). Όμως, η όλη ανάπτυξη χαρακτηρίζεται από έλλειψη ορθολογικού σχεδιασμού και έλλειψη ισορροπίας, σε όλους τους τομείς, κάτι που αποδείχθηκε και από τις σχετικές

εισηγήσεις. Διαμορφώνεται το φαινόμενο "του πλουτισμού χωρίς εκσυγχρονισμό", όπως εύστοχα το χαρακτηρίζει ο οικονομολόγος-καθηγητής Κ.Βεργόπουλος.

Σε σχέση με την κοινωνικοπολιτική εξέλιξη της Ελλάδας η δομή, η οργάνωση και οι τρόποι ασκήσεως της εξουσίας, που καθιερώθηκαν τόσο με το Σύνταγμα του 1952 όσο και με το "παρα-Σύνταγμα", κατέστησαν έως ένα βαθμό αναχρονιστικοί και αποδείχθηκαν απρόσφοροι -όπως επίσης η επιτήδεια εφεύρεση διαφόρων κατάλληλων εκλογικών συστημάτων και η εγχάραξη της επίσης "εθνικής ιδεολογίας"- για να εξασφαλίσουν την πολιτική εκπροσώπηση της κυρίαρχης τάξης και να αποσπάσουν την κοινωνική συναίνεση, την αναγκαία για τη διατήρηση και την αναπαραγωγή των κατεστημένων σχέσεων κυριαρχίας/υποταγής". Εξάλλου, ο καθηγητής Γ.Δ.Δασκαλάκης για την οικονομική κατάσταση γράφει: "Τα γεγονότα του εμφυλίου πολέμου δεν επέτρεψαν την αξιοποίηση της αμερικανικής βοήθειας και η Ελλάς έχασε μια μεγάλη ευκαιρία για την οικονομική και πολιτική ανάπτυξή της. Αλλά ακόμα δεν κατόρθωσε να κλείσει την ψαλίδα των *οικονομικών ανισοτήτων* και των *κοινωνικών αδικιών*, που ανέκαθεν μαστίζαν τη χώρα. Λίγα από τα γνωστά αποτελέσματα είναι π.χ. η *μαζική μετανάστευση*, ιδίως μετά το 1951 και η *υπερ-συγκέντρωση* του πληθυσμού στα αστικά κέντρα και πρωταρχικά στην Αθήνα". Για την περίοδο της ισχύος του Συντάγματος επίσης γράφει: "Το Σύνταγμα και η εφαρμογή του συνδυάστηκε με τον μύθο ότι με αυτό θα *"ησυχάσει ο τόπος"* και ότι η *"πολυπλοήθη σταθερότητα"*, την οποίαν νοσταλγούσε ο *"κατακουρασμένος"* ελληνικός λαός θα ήταν το αποτέλεσμα της υπάρξεώς του. Στον μύθο αυτόν έδωσε σάρκα και οστά π.χ. η Κυβέρνηση του *Στρατάρχη Παπάγου* και η Κυβέρνηση του *Κων.Καρμανλή*. Η πραγματικότητα όμως ήταν τελείως διαφορετική. Με πλήθος *νομοθετημάτων*, που είχαν *αυξημένη τυπική δύναμη*, π.χ. Συντακτικές Πράξεις ή Ψηφίσματα που ίσχυαν παράλληλα με το συνταγματικό κείμενο, έχει δημιουργηθεί ένα *πολιτικό δίκαιο* που, στηριζόμενο στη ρήτρα *salus populi suprema lex esto* ανέτρεπε τον μύθο της συνταγματικής σταθερότητας".

III. Πορίσματα

Ασφαλώς στο μεγάλο ρόλο που αναγνωρίζουμε στο κράτος μέσω των θεσμών και του δικαίου του, και κυρίως του δημοσίου δικαίου το οποίον θεωρείται "ο σκελετός επί του οποίου συναρθρώνεται η ζωή των οργανωμένων εις κοινωνίαν Κράτους ανθρώπων και δυνάμεων", θα μπορούσε κανείς εύλογα ν' αντιτάξει ότι οι οικονομικοί παράγοντες ήταν εκείνοι που προσδιόρισαν και την εξέλιξη των θεσμών του δυτικού κράτους και φυσικά τόσο η θεωρία όσο και η πράξη συνηγορούν υπέρ μιας τέτοιας απόψεως. Αλλά και οι ίδιες οι θεωρίες που αναφέρονται στον εκσυγχρονισμό -κοινωνικό και πολιτικό- τονίζουν τη σημασία του οικονομικού παράγοντα και συχνά τον προτάσσουν. Μόνο που στην περίπτωση της Ελλάδας, από της συστάσεώς της σε ανεξάρτητο κράτος, για τους γνωστούς ιστορικούς λόγους, κέντρο όλων των εξελίξεων και της παροχής αξιών ήταν το κράτος. Δηλαδή, η πολιτική εξουσία. Να πως αποδίδεται η πραγματική εικόνα του μεταπολεμικού ελληνικού κράτους από τον καθηγητή Γ. Δ. Δασκαλάκη, έναν από τους σημαντικότερους μελετητές του: "Η εικών την οποίαν εμφανίζει η σημερινή Ελλάς, σχετικώς με την κατανομήν και την άσκησην της δυνάμεως, μπορεί να συνοψισθή εις την πρότασιν: *Η Πολιτική*

Εξουσία τείνει να αποτελέσει την μοναδικήν πηγήν δυνάμεως και το Κράτος να απορροφή-
 ση όλα τα άλλα κοινωνικά δυναμικά κέντρα και να υποκατασταθή εις την δράσιν τους.
 Συγκέντρωσις δυνάμεως και έλλειψις ισορροπίας είναι τα δύο κύρια χαρακτηριστικά της
 συγχρόνου ελληνικής κοινωνικής πραγματικότητας...Εις τις υποανεπτυγμένες μάλιστα οι-
 κονομικώς χώρες και με έλλειψη "φυσικής" αριστοκρατίας, το Κράτος υπερέρχει καταφα-
 νώς από κάθε άλλη κοινωνική μορφή. Το αυτό ισχύει και για την Ελλάδα με την διαφοράν
 όμως, ότι η ενίσχυσις της Πολιτικής εξουσίας εις εμάς έφθασε εις *ελεφαντίαση* και η
 επέκτασις της δραστηριότητος του Κράτους κατέληξε εις την *εξαφάνισιν* σχεδόν κάθε
 άλλης αυτοτελούς δράσεως...Το ότι η παρέμβασις του Κράτους εις την Οικονομίαν και ο
 σημαντικός έλεγχός της με το Σχέδιον αποτελούν ανάγκες της εποχής και αυτό δεν το
 αμφισβητεί κανείς.Το ότι όμως με μία μη κομμουνιστική κοινωνική οργάνωση και σε ένα
 δημοκρατικόν καθεστώς, το Κράτος θα απερρόφα την Οικονομίαν και θα καθίστατο κατ'
 αυτόν τον τρόπον πανίσχυρον, αυτό αποτελεί *ιδιοτυπίαν* της ελληνικής πραγματικότητος
 και φαινόμενον άξιον να εξαρθή".

Γ'αυτούς ακριβώς τους λόγους της παντοδυναμίας του ελληνικού κράτους τονία-
 με περισσότερο τη σημασία των θεσμών για την ανοδική πορεία του εκσυγχρονισμού στη
 χώρα μας. Και αυτή η σημασία των θεσμών, ως παραγόντων που λειτουργούν εκσυγχρο-
 νιστικά σε μια κοινωνία, είναι ευρύτερα αναγνωρισμένη. Και κυρίως το Σύνταγμα θεωρείται
 μέσον εκσυγχρονισμού και "ξεπεράσματος του φόβου και της ανασφάλειας". Και αυτό γιατί
 συμβολίζει το κύριον μέσον συμβιβασμού συμφερόντων και ιδεολογιών και εξασφαλίσεως
 της ανοχής και της ισορροπήσεως μεταξύ τους. Είναι το μέσον με το οποίον μπορεί να
 συμβιβασθεί το "ισχυρό Κράτος" και η "ελευθερία ομάδων", η "νομική ισότητα", η "ανθρώπινη
 αξιοπρέπεια", η "κρατική ουδετερότητα", αλλά και αυτή η "κοινωνική δικαιοσύνη". Και αυτές
 τις αρχές επέτυχαν τα μεταπολεμικά ευρωπαϊκά Συντάγματα, τα οποία προσπάθησαν με
 τρόπο *ρεαλιστικό* και *πραγματιστικό* να συγκεράσουν την πρωταξία του ανθρώπου και τις
 υποχρεώσεις του έναντι του κράτους και του κοινωνικού συνόλου. Όλα αυτά εκφράζουν
 τη φιλοσοφία του "ανοικτού Συντάγματος", δηλαδή εκείνου που λειτουργεί κανονιστικά
 στα πλαίσια μιας σύγχρονης πλουραλιστικής κοινωνίας και που μέσα από τους κανόνες
 δικαίου του υπηρετεί τη δημοκρατία, την ελευθερία και την κοινωνική πρόοδο.

Υστερα απ' όλα αυτά δεν είναι περίεργο ότι η πορεία της χώρας στη μεταπολεμική
 περίοδο όχι απλά δεν ήταν ομαλή, αλλά αντίθετα έχει όλα τα γνωρίσματα του "*αρνητικού
 πολιτικού εκσυγχρονισμού*". Δηλαδή, η πορεία προς τον εκσυγχρονισμό, αντί να οδηγήσει
 σε πιο ολοκληρωμένη σύνθεση, που χαρακτηρίζεται από αναδιάρθρωση της εξουσίας, από
 ισότητα και συμμετοχή, από αυξημένες δυνατότητες και συνταγματική τάξη, οδήγησε σε
 μια αποδιοργάνωση θεσμών και λειτουργιών, για να φθάσει με τη χούντα του 1967 στην
 καθολική αποσύνθεσή της. Τα γνωρίσματα του *αρνητικού εκσυγχρονισμού*, που είναι
 αλληλένδετα μεταξύ τους και το ένα προσδιορίζει το άλλο, πιο συγκεκριμένα είναι: *Κρίση
 ταυτότητας*, όταν οι δεσμοί πολιτικών με το κράτος έχουν διαρραγεί και τα άτομα αισθά-
 νονται αποξενωμένα από αυτό, με συνέπειες φαινόμενα απatheίας, αποξενώσεως αλλά και
 αμφισβητήσεως του κράτους και των οργάνων του. Και αυτό συνέβη στην περίοδο που
 εξετάζουμε και νομίζω ότι εκφράζεται με τον χαρακτηρισμό "*amoral familism*" (δηλαδή
 επιδίωξη αποκλειστικά του προσωπικού ή του οικογενειακού συμφέροντος των ατόμων).

Κρίση νομιμοποίησης, δηλαδή αμφισβητείται ότι το κράτος υπηρετεί τον πολίτη και ότι τα όργανά του αναδείχθηκαν δημοκρατικά και εκπροσωπούν τα συμφέροντά του, με συνέπεια τα αισθήματα υποταγής και υποστήριξης που πηγάζουν απ' αυτήν την πίστη είναι πολύ περιορισμένα. Και η κρίση νομιμοποίησης ήταν και σε μεγάλο βαθμό εξακολουθεί και σήμερα να είναι ένα πάγιο φαινόμενο της ελληνικής πολιτικής. *Κρίση διεισδύσεως*, όταν ο κρατικός μηχανισμός αδυνατεί να προσεγγίσει τα άτομα και να επιτύχει τους σκοπούς που επιδιώκει. Το φαινόμενο της αστυφιλίας που πήρε εκρηκτικές διαστάσεις μετά την απελευθέρωση μπορεί να θεωρηθεί ως η μεγαλύτερη απόδειξη αυτής της κρίσης. *Κρίση συμμετοχής*, δηλαδή αποκλεισμό ομάδων ή πολιτικών δυνάμεων από την πολιτική ζωή και δράση ή απουσία ενδιαμέσων δομών, όπως είναι οι ομάδες πίεσης και ο συνδικαλισμός. *Κρίση ολοκλήρωσης*, όταν προκαλείται ή κινδυνεύει η κοινωνική συνοχή, ή κλονίζεται η ενότητα κράτους-πολιτικού συστήματος. Και η αδυναμία πολιτικής και κοινωνικής ολοκλήρωσης ήταν και θεσμικά κατοχυρωμένη στην περίοδο αυτή. Οι δύο αυτές μορφές κρίσεων αντικατοπτρίζονται κυρίως στους θεσμικούς αποκλεισμούς των αντιφρονούντων. *Κρίση διανομής*, όταν εκδηλώνονται πιέσεις και αιτήματα ανακατανομής τιμών, θέσεων, εισοδημάτων, πλούτου και ευκαιριών και το κράτος αδυνατεί να τα ικανοποιήσει. Και αυτό ήταν η πραγματικότητα της περιόδου, στην οποία ήδη αναφέρθηκα παραπάνω.

Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια ήταν επόμενο να εξακολουθήσει η ελληνική κοινωνία να θεωρείται *μεταβατική*. Να κινείται μεταξύ παραδόσεως και νεωτερισμού. Και φυσικά, να διατηρηθούν οι γνωστές δομές της, των *πελατειακών σχέσεων* του ελληνικού πολιτικού συστήματος, ένα από τα κύρια αρνητικά χαρακτηριστικά της λειτουργίας του, ο *μεσσιανισμός*, ο *λαϊκισμός*, φαινόμενα που οδήγησαν τη χώρα στην ένταξή της στις "κοινοβουλευτικές χώρες της ημιπεριφέρειας".

Οι κρατούσες πολιτικές δυνάμεις της Δεξιάς, ή της συντηρητικής παρατάξεως, στην μεταπολεμική περίοδο έβαλαν τη σφραγίδα τους στους θεσμούς. *Θεσμοποίησαν τις δομές δυνάμεως της ελληνικής κοινωνίας και το διχασμό της*. Ετσι, το ίδιο το θεσμικό της πλαίσιο και οι πολιτικές που ακολούθησε αποτέλεσαν τροχοπέδη για την πορεία του εκσυγχρονισμού και φαλκίδευση των θεσμικών εξελίξεων προς μια ολοκληρωμένη μορφή δημοκρατίας. Περιχάραξαν την κυριαρχία τους, όχι απλά με νόμους, αλλά με συνταγματικά πλαίσια, που αποδείκνυαν την πραγματική φύση του ελληνικού Συντάγματος του 1952, που δεν ήταν άλλη από την εικόνα του "αυσχετισμού των δυνάμεων" της ελληνικής κοινωνίας στη μεταπολεμική της περίοδο.

Και όλα αυτά ήταν ακριβώς οι βασικές προϋποθέσεις που οδηγούν σε *πιθανή στρατιωτική επέμβαση*, όπως επαληθεύθηκαν τον Απρίλιο του 1967 οι θεωρίες του S.E.Finer με το πραξικόπημα των συνταγματαρχών, το οποίο αποτελούσε μια *οπισθοδρόμηση* στην πορεία του εκσυγχρονισμού και μια ολοκληρωτική ρήξη με κάθε έννοια δημοκρατίας, ελευθερίας, σεβασμού της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας και κράτους δικαίου.

Είναι πραγματικά τραγικό η αρχή της μεταπολεμικής περιόδου στη χώρα μας να ξεκινά με ένα καθολικό αίσθημα φόβου και ανασφάλειας και η νέα πορεία της χώρας προς τη δημοκρατική ομαλότητα, μετά την κατάρρευση της χούντας, να σημαδεύεται από παρόμοιο φόβο και ανασφάλεια που εκφράστηκε στις εκλογές της 17ης Νοεμβρίου 1974 με τη γνωστή φράση: "ή Καραμανλής ή τα τανκς"...